

JAKAB PÉTER

„Medvekölykök”

AZ ORSINI CSALÁD HATALMI STRATÉGIÁI A KÉSŐ KÖZÉPKORI ITÁLIÁBAN

„De ha oly fontos néked, hogy ki voltam,
Hogy csak azért leszálltál e gödörbe,
Tudd meg, hogy én a nagy palástot hordtam.
S valóban ki valék? A medve kölyke.
Bocsaím vágyva gazdagítani, raktam
Fönn pénzt, itt lenn meg magamat vödörbe.”
(Dante: Pokol. XIX. ének, 67–72.)¹

„Filii Ursi”²

AZ ISTENI SZÍNJÁTÉK első részében a lírai én Vergilius kíséretében a simóniákus bűnösök kínszenvedésével is találkozik. A mottóul választott sorok Babits fordításában az „ezüst-arannyal prostituálók” között az egyik lábával felfelé lyukba temetett, tüztől szenvedő lélektől származnak. A megszólaló bűnös a Pokol eredeti nyelvezetében is meglévő szójáték (*l'orso*, vagyis „medve”) alapján minden kétséget kizáróan III. Miklós. A meglehetősen rövid ideig, 1277 és 1280 között uralkodó pápa Dante művében már VIII. Bonifác elkárhozását várja („Itt vagy, elhagytad, Bonifác, a földet?”), de V. Kelemenre is utal („Mert jó utána nagyobb bünteherral / Egy törvénytelen pásztor napnyugatról...”).³ Nem pozitívabb Giovanni Villani véleménye sem (VII, 54.) III. Miklósról: az egyházfő a nepotizmus tulajdonképpeni bevezetőjeként jelenik meg.⁴

¹ A tanulmányhoz felhasznált kiadás: Dante Alighieri: *Isteni Színjáték*. Ford. Babits Mihály. Budapest: Akkord Kiadó, é. n. – A kurziválás a fordítótól származik.

² Ez a dolgozat az ELTE Történeti Intézetében tartott doktorandusz-konferencián elhangzott előadásom átdolgozott változata. Köszönettel tartozom Novák Veronikának, Falvai Dávidnak és jelen kiadvány szerkesztőinek tanácsaikért, véleményükért.

³ XIX. ének, 53., 82–83.

⁴ Giovanni Villani: *Cronica*. Tomo I–IV. Firenze: Sansone, 1844–1845. Tom. I. 383.

A klasszikus, Burckhardt-féle interpretáció szerint a 14–15. században a Pápai Állam „tűzpróbákat állt ki”, nem utolsósorban III. Miklós családjának, az *Orsinik*nek köszönhetően.⁵ A két legnagyobb római rivális család, a Colonnák és Orsinik már-már shakespeare-i romantikával átszőtt viszállyai a városi történelmi emlékezet részei lettek. Társadalomtörténeti szempontból lényegesebb, hogy a legelőkelőbb familiák tagjai (*barones Urbis*) már a 12. század második felétől felújítják a *senatus* intézményét, és kifejezik hatalmi igényüket, akár a pápai Kúria rovására is.⁶

Ebben a társadalomtörténeti folyamatban talán nem mellékes szempont vizsgálat alá vetni azt, hogy a rendelkezésünkre álló források alapján milyen hatalmi stratégiák alakultak ki egy-egy családban a város, a közélet irányítására. Tanulmányomban az Orsinik középkori felemelkedésének áttekintése után a família braccianói ágának két, 15. századi főpapját alapul véve a mecénatúrát, illetve a birtok- és jövedelemszerzést mint hatalmi eszközöket elemzem. Giordano Orsini bíboros művészetpártolását a rekonstruálható megrendelések tükrében vizsgálom, Latino Orsini pályáját pedig a római Orsini-fond oklevelei alapján.

Utóbbi dokumentumokat a római Archivio Capitolino őrzi: restaurálásuk és digitalizálásuk néhány éve kezdődött, és a mai napig folyamatban van. A latin nyelvű oklevelek többsége olyan pápai adománylevél vagy tanúsítvány, amelyek alapján karriertörténetek, prozopográfiai elemzések is megrajzolhatók a családról. Ezek a források alapvetően publikálatlanok: noha Christine E. Shaw nagyívű monográfiájában (*The Political Role of the Orsini Family from Sixtus IV to Clement VII.*) feldolgozta az Orsinik történetét, a braccianói ág mélyreható vizsgálatára nem vállalkozott.

Az Orsinik felemelkedése

Az Orsini család felemelkedése III. Celesztinnek köszönhető az 1190-es években, közelebbről a pápa által gyakorolt nepotizmusnak. A jelenségről tehát távolról sem állja meg a helyét Battista Mondin megfigyelése, amely a családtagok és rokonok pozícióhoz juttatásának intézményesülését III. Callixtushoz köti az 1450-es évek második felében.⁷ III. Celesztin – eredeti nevén Giacinto Bobone – Orso Bobone nevű unokatestvérére és annak gyermekeire építette kormányzatát, akiknek leszármazottjait *filii Ursi* vagy *Orsini* névvel illették a későbbiekben.⁸ Egyedi ez a jelenség? Abban az

⁵ Jacob Burckhardt: *A reneszánsz Itáliában*. Ford. Elek Artúr. Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1978. 77.

⁶ Sandro Carrocci – Marco Venditelli: *Società ed economia (1050–1420)*. In: André Vauchez (szerk.): *Roma medievale*. Bari: Giuseppe Laterza & Figli Editore, 2001, 2006². 88.

⁷ Battista Mondin: *Pápák enciklopédiája*. Ford. R. Vida Ilona. Budapest: Szent István Társulat, 2001. 367.

⁸ Blake R. Beattie: *Angelus Pacis. The Legation of Cardinal Giovanni Gaetano Orsini, 1326–1334*. (The Medieval Mediterranean: Peoples, Economies and Cultures, 400–1500, 67.) Leiden–Boston: Brill, 2007. 58.

értelemben nem, hogy az előkelő római arisztokrata családokhoz még a 11–12. század fordulóján csatlakoztak III. Ince jóvoltából a Contik és az Annibaldik, a 13. század elején pedig a Colonnák, a Savellik és a Romanik.⁹ A 15. században már egyértelműen riválisnak tekinthető Colonna család ereje és legfőbb előnye az Orsinikkel szemben a 12–13. században konstruált antik eredet érvényesítése volt. Bár első bíborosukat, az 1209-ben elhunyt Giovannit az Orsinik jótevője, III. Celesztin kreálta 1192-ben, nem elégedtek meg a kora középkori felmenőikkel. A családi címerben szereplő oszlopot először Traianus császárral, később pedig Julius Caesarral és általa Venus istennővel hozták kapcsolatba.¹⁰ 1222-ben az ifjabb Giovanni Colonna, aki 1217-ben, öt évvel bíborossá kreálása után legátusi megbízatást kapott a Szentföldre, megszerezte Krisztus szégyenoszlopát: azt a relikviát, amelyhez a hagyomány szerint a Megváltót odakötötték az ostorozást végző pribékek. Az ereklyével és a többszörösen újraértelmezett római–őskeresztény gyökerekkel a Colonnák igyekeztek feledtetni a tényt, hogy első – valóban dokumentálható – ősiük, Petrus de Columna a Róma falain kívül eső ősi birtokközponttól vette nevét.¹¹

A 13. század második felében III. Miklós – érzékelve többek között a Colonna-vagyon és befolyás által jelentett veszélyeket – több dokumentumban is megpróbálta biztosítani a pápaság és Róma városának integritását. Az apai ágról Orsini-, anyai ágon Caetani-ősökkel rendelkező egyházfő átjártozta családjának Romagna tartományt, amelynek igényéről Habsburg Rudolf lemondott (még német királyi minőségében), majd *Super electione senatoris* bullájával Anjou Károlyt is elmozdította római szenátori pozíciójából (és toscanai császári helynöki székéből).¹² Döntésétől kezdve a mindenkori pápa lett Róma szenátora. Képviselőt két vagy három megbízottja látta el, meglátásom szerint ez volt a pápai családi nepotizmushoz vezető út kezdete. Az egyházfőnek a városi közéletbe történő befolyását jelzi az 1278. július 18-án, Viterbóban kiadott *Fundamenta militaris ecclesiae* is. A *Donatio Constantini*re és I. (Nagy Szent) Leó *sermóira* építő dokumentumot Eugenio Dupré Theseider alighanem kissé túlzóan „a pápa és a római nép Magna Chartájának” nevezi.¹³ III. Miklós korában a Colonnák hatalmi pozíciója már jócskán alulmúlta az Orsinikét: 1230 és 1347 között mindössze huszonnégy szenátort adtak Rómának, miközben Orso Bobone leszármazottjai ötvenet (és ekkor még az Annibaldik is megelőzték őket négygyel).¹⁴

⁹ Sandro Carrocci – Marco Venditelli: *Società ed economia (1050–1420)* i. m. 89.

¹⁰ A család városi palotáinak, ingatlanjainak többsége ugyanis Traianus oszlopához közel, a Forum Romanum közelében feküdt. Vö. Anthony Majahlahti: *The Families Who Made Rome. A History and a Guide*. London: Pimlico, 2005, 2006². 29–30.

¹¹ Anthony Majahlahti: *The Families* i. m. 30.

¹² Paolo Rossi: *Storia d'Italia dal 476 al 1500*. Milano: Mursia Editore, 1971, 1974². 328.

¹³ Eugenio Dupré Theseider: *Roma dal Comune di Popolo alla Signoria Pontificia*. Bologna: Cappelli Editore, 1952. 211.

¹⁴ Blake R. Beattie: *Angelus Pacis* i. m. 53.

Az Orsinik a 15. századra már harmincnyolc egyházfői birtokadomány haszonélvezői voltak. Vicovaro után a 13. századtól, Colvecchio, San Polo, Selci, Stimigliano és Torri után az 1368. esztendő követően nem kellett censust fizetniük.¹⁵ A hatalmas kiterjedésű földterületek megszerzését azonban még Avignonban kezdte a család. A pápától különböző kedvezményeket kaptak, így – egyedülként – az Orsinik mások számára tiltott rokoni fokon is házasságot köthettek.¹⁶ Utóbbi engedéllyel XXII. János befolyásos támogatókra lelt a Bajor Lajos német király elleni konfliktusban, a „medvekölykök” kezében pedig generációról generációra jókora birtokállomány koncentráldott.

A római Archivio Storico Capitolino Orsini-fondjában több olyan oklevelet is találtam, amely arról árulkodik, hogy az Orsinik kegyét újabb és újabb birtokadományokkal próbálta meg elnyerni a IX. Bonifác által megkoronázott Nápolyi László (1386–1414). Az uralkodó a dokumentumok tanúsága szerint 1389 november és 1401 decembere között – a pápával versengve – valósággal elhalmozta az Orsini családot földekkel, privilégiumokkal. Már az is rendkívüli kegynek számított, hogy Giovanni di Ugo Orsini és jegyese, Maria Petrio Castalli engedélyt kaptak IX. Bonifáctól, hogy akár bőjti időszakban is házasságot köthessenek.¹⁷ Az apa alig több mint kilenc hónappal a pápai engedély után már rendelkezhetett a Castalli-lány hozományul szánt földjei felett Nápolyi Lászlónak köszönhetően.¹⁸ Tény, hogy a 14. század végére a család igen kiterjedté vált: ekkor az Orsinik már hét ággal rendelkeztek, s egy kivételével mindegyik rendelkezett birtokkal a pápai államalakulat területén.¹⁹ A földek tehát sokfelé oszlottak el, ami nem kedvezett Rómában a Colonnák (és a század elején a Savellik) hatalmának letörésére irányuló szándéknak. Éppen emiatt a 15. században az Orsiniknél is az a gyakorlat alakult ki, hogy a család női tagjai a hozományt kizárólag pénzben kapták.²⁰ A másik lehetséges út egyértelműen kiderül az oklevelekből: a családba beházasodók földjeit viszont mielőbb az Orsini-birtokállomány részévé tették.

A család egy másik tagja, Giacomo Orsini Nápolyi László jóvoltából hozzájutott az abruzzói Tagliacozzo grófságához.²¹ Az 1395 szeptemberében kiállított oklevél tartalmával valószínűleg nem minden családtag értett egyet, mivel az uralkodó többször is kénytelen volt azt megerősíteni. Egy 1395. november 2-i keltezésű adománylevélben – minden bizonnyal helyi pozíciói megerősítése végett – Giacomo Orsini már vala-

¹⁵ Christine E. Shaw: *The Political Role of the Orsini Family from Sixtus IV to Clement VII.* (Nuovi studi storici 3.) Roma: Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2007. 41.

¹⁶ Blake R. Beattie: *Angelus Pacis i. m.* 45.

¹⁷ ASC AO II. A. IX. n. 42.

¹⁸ ASC AO II. A. IX. n. 44.

¹⁹ Christine E. Shaw: *The Political Role i. m.* 73.

²⁰ Christine E. Shaw: *The Political Role i. m.* 75.

²¹ ASC AO II. A. IX. n. 47.

mennyi abruzzói vár tulajdonosa is lett Tagliacozzo mellett.²² A következő év elején Giacomo megkapta Squillace grófságát, valamint Sessa, majd Marzano hercegi címét.²³ A javadalmak nem voltak nagyok, számuk viszont az általam vizsgált oklevelek alapján egyre gyarapodott, és a velük járó jövedelem révén Giacomo az Orsinik legbefolyásosabb tagjává vált.

A nagyszámú oklevél kapcsán még egy kérdés feltehető: miért állhatott érdekében Nápolyi Lászlónak az Orsini család birtokokkal történő elhalmozása hosszabb távon? Ezzel kapcsolatban egy hipotézissel élnek. A László által kiadott dokumentumok keltezése igen nagy arányban esik az 1395–1396-os esztendőkre. Nápolyi László – nem is egy alkalommal – trónkövetelőként éppen ezekben az években alternatívát jelentett a IX. Bonifáccal igen hűvös politikai viszonyt ápoló Luxemburgi Zsigmonddal szemben. Zsigmond, aki 1387-ben lett Magyarország királya, az 1390-es évek második felében került konfliktusba Lackfi Istvánnal, az 1392-ben elmozdított nádorral és híveivel. Lackfi 1396-ban a kormányzótanács tagjaként lépett kapcsolatba Nápolyi Lászlóval, ám az uralkodó 1397. február 27-én unokatestvérével együtt megölette a szlavóniai Kőrös városában, a hatalmas Lackfi-vagyont és birtokállományt pedig elkobozta.²⁴ A római adománylevelekben László titulátúrájának első eleme következetesen mindig „Magyarország királya”, vagyis természetesen nem Lackfi István megkeresésekor szánhatta el magát arra, hogy trónkövetelőként lép fel. Mi több, arra is van adat, hogy 1391-ben Kanizsai János esztergomi érsekkel és kancellárral is kapcsolatba lépett.²⁵ Nem tartom kizárhatónak ezért, hogy Nápolyi László – 1397 februárja előtt a Lackfiak mellett, azt követően magyarországi támogatók hiányában – az Orsinik maga mellé állításával képzelte el beavatkozását a magyar ügyekbe. A család által mozgósítható pénzösszegek, katonák hathatós segítséget nyújthattak volna Zsigmond ellen. A sors fintora, hogy a Lackfi-birtokokból félreállításuk támogatásáért cserébe jócskán részesülő Kanizsai János volt annak a Ligának a meghatározó embere, amely 1401–1402 során (még egyszer) felléptette a Siklóson fogva tartott király ellenében Nápolyi Lászlót.²⁶ A folytatás ismert: a Kanizsai által megkoronázott trónkövetelő 1403 júliusában Zárából visszafordult, Zsigmond kiszabadult és folytatta a bárói hatalom átalakítását az országban. Az oklevelek tükrében ez egyelőre hipotézis – az viszont biztos, hogy az Orsinik Nápolyi László adományai nélkül sohasem kerekedtek volna felül a Colonnákon a 15. században.

²² ASC AO II. A. IX. n. 49.

²³ ASC AO II. A. X. n. 1 és n. 3.

²⁴ Draskóczy István: Luxemburgi Zsigmond és Magyarország. In: Takács Imre (szerk.): *Sigismundus Rex et Imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában, 1387–1437*. Budapest–Mainz: Szépművészeti Múzeum–Philipp von Zabern Verlag, 2006. 14.

²⁵ Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Budapest: Gondolat, 1984. 37.

²⁶ Csukovits Enikő: Az uralkodói udvar és az új elit. In: Takács Imre (szerk.): *Sigismundus Rex et Imperator i. m.* 285.

Az Orsini-mecenatúra margójára (Giordano Orsini)

A római reneszánsz kezdetét egyértelműen Giannozzo Manetti kötötte össze a *renovatio Urbis* jelenségével V. Miklós pápa életrajzában (*Vita Nicolai V summi pontificis*).²⁷ Ez a kronológiai kiindulópont azonban nem állja meg a helyét, hiszen már jóval az 1450-ben ünnepelt Szentév és V. Miklós pontifikátusa előtt elkezdődött az antik épített örökség átértelmezése, átformálása.²⁸ A Colonnák családjából származó V. Márton az Örök Városba történő végleges átköltözését (1420 ősze) követően a pápai hatalom szimbolikus jelentőségű épületeinek sorát kezdte el átépíttetni vagy helyreállítani, mindenekelőtt a lateráni palotát és a székesegyházat.²⁹

Feltehető a kérdés, hogy a pápai Kúria környezetében volt-e igény, lehetőség művészetpártolásra az avignoni fogság időszakában, illetve az 1420-as években. Úgy gondolom, a válaszhoz nemcsak az egyes egyházfők mecenatúráját kell megvizsgálni, hanem a mindenkori Szent Péter-utód szűkebb környezetét adó családokét is. Az Orsinik és a művészetek kapcsolatának elemzését nehezíti, hogy számos esetben elpusztult alkotásokról van szó. Vayer Lajos Masolino-monográfiájában még az iránt is kételyét fejezte ki, hogy V. Márton uralkodása előtt létezett-e számottevő Orsini-mecenatúra, például az avignoni pápaság idején.³⁰ Ezzel a megfontolással szemben áll viszont Giordano Orsini személye. A bíboros mecenatúráját egyrészt maga Vayer is Branda Castiglioni (más változatban Castogione) művészetpártolásához mérhetőnek tartja, másfelől nehezen elképzelhető, hogy Avignonban semmilyen hagyománya nem volt az Orsini klánban a mecenatúranak. Bár képzőművészeti alkotások jóformán tényleg nem maradtak fenn ezekből az időkből, az 1370-ben kardinálissá emelt Piero Orsini (Firenze egykori érseke) a legutóbbi kutatások tükrében jelentős támogatója volt az antik irodalmi örökség újjáélesztésének. Sajnos, egyelőre nem rekonstruálható, hogy óriási kéziratgyűjteményét Firenzében vagy Avignonban alapozta meg.³¹ A család egy másik tagja, Jacopo viszont ahhoz a körhöz tartozott, amelynek középpontjában Francesco

²⁷ A műből két rövid részlet olvasható magyarul is Kerényiné Bakonyi Eszter és Hajnóczy Gábor fordításában. Vö. Hajnóczy Gábor (szerk.): *A reneszánsz művészet történetének olvasókönyve. I. köt. XV. század.* Budapest: Balassi Kiadó, 2004. 123–128., 271–273.

²⁸ Maria Letizia Gualandi: „Roma resurgens.” Fervore edilizio, trasformazioni urbanistiche e realizzazioni monumentali da Martino V Colonna a Paolo V Borghese. In: Antonio Pinelli (szerk.): *Roma del Rinascimento.* Bari: Giuseppe Laterza & Figli Editore, 2001. 125.

²⁹ Margaret L. King: *The Renaissance in Europe.* London: Laurence King Publishing Ltd., 2003. 119–120. – A helyszín fontosságát tovább növeli, hogy a dekoráció elkészítését az egyházfő Gentile da Fabbrianóra, korának egyik leginkább elismert művészére bízta, aki 1427-ben bekövetkezett haláláig dolgozott a cikluson. Vö. Antonio Pinelli: *La Storia dell'Arte. Istruzioni per l'uso.* Roma–Bari: Editori Laterza, 2009. 110.

³⁰ Vayer Lajos: *Masolino és Róma. Mecénás és művész a reneszánsz kezdetén.* Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1962. 231.

³¹ Bernard Guillemain: *I papi di Avignone.* Ford. Bruno Pistocchi. Milano: San Paolo Edizioni, 2003. 103.

Bruni állt. Brunit feltehetően V. Orbán pápa bízta meg azzal, hogy fiatal, rátermett értelmiségiekkel újítsa meg a pápai kancelláriát és a könyvtárat. Jacopo Orsini, Giovanni Moccia, Jacopo da Figline és Piero Corsini leveleket váltottak Coluccio Salutati-val, és több mint valószínű, hogy V. Orbán az ő közreműködésükkel alapozta meg az avignoni pápai könyvtár állományát.³²

Az Orsinik közül a 15. században a legkiterjedtebb mecénatúrát Giordano Orsini folytatta. Az 1360–70 körül született családtag befolyása a nyugati egyházszakadás égisze alatt nőtt meg, 1400-ban már Nápoly érseke volt, 1405-től (VII. Ince jóvoltából) pedig bíboros. XII. Gergely a kritikus 1409. esztendő szeptemberében a megbízhatónak tűnő Giordano Orsinit nevezte ki a pécsi püspökség commendatorává, akit 1410. augusztus 13-tól Albeni (II.) János váltott.³³ Orsini rövidre sikerült magyarországi működéséhez meglátásom szerint nemcsak az járult hozzá, hogy képtelen volt érvényesíteni a püspökségre való jogát.³⁴ 1410-től ugyanis az V. Sándor ellenpápa utódjául választott egykori bolognai legátus, XXIII. János mellé állt. Bár 1413. június 8-án Nápolyi László a Colonnák mesterkedéseinek köszönhetően bevonult Rómába, Orsini választása igazolta önmagát, hiszen maga Luxemburgi Zsigmond német és magyar király is János ellenpápát támogatta 1415-ig.³⁵

Giordano Orsini az 1420-as évektől az 1430-as évek elejéig bőkezűen támogatta a művészeteket Róma városában. Az általa összegyűjtött antik kéziratok száma 200–300 közé tehető. Kiemelten érdekelték Seneca művei, illetve Plautus és Terentius komédiái.³⁶ Öntudatos gyűjtő volt, köteteit féltékenyen őrizte, Poggio Bracciolininek például nem engedte meg, hogy a Plautus-komédiákat közreadja.³⁷ A bíboros festészeti megbízásai közül kettő tematikájában egyértelműen az antikvitáshoz nyúlt vissza. A Via Papale és a Via Monterone sarkán álló palotájának belső freskódíszítése szibillákból állt. Az ismeretlen provenienciájú, sajnálatos módon csak írott forrásokból ismert ciklus nőalakjai alatt Jézus eljövételére vonatkozott jóslatok sorakoztak.³⁸

Ehhez hasonlóan jelentős Orsini bíboros Monte Giordano-i palotájának egy reprezentatív – talán ténylegesen felolvasások, előadások színhelyéül is szolgáló – terme, a

³² A firenzei származású jogtudós még XI. Gergely szolgálatában is állt. Christine Shaw: *The Political Role i. m.* 171.

³³ Fedeles Tamás: Az Albeniek a pécsi egyházmegye élén. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 21, No. 1–4 (2009): 120.

³⁴ Fedeles Tamás: Az Albeniek a pécsi egyházmegye élén i. m. 121.

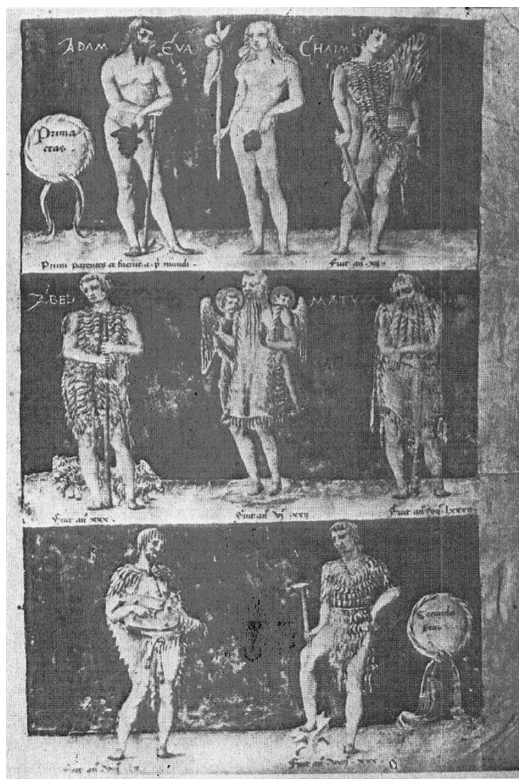
³⁵ Walter Brandmüller: Zsigmond római király, az egyházszakadás és a zsinatok. In: Takács Imre (szerk.): *Sigismundus Rex et Imperator i. m.* 430.

³⁶ Robert L. Mode: Masolino, Uccello and the Orsini 'Uomini Famosi'. *The Burlington Magazine* 114, No. 831 (1972): 377. Giuseppe Lombardi – Flavia Onofri: La biblioteca di Giordano Orsini (c. 1360–1438). In: *Scrittura, biblioteche, e stampa a Roma nel Quattrocento: Aspetti e problemi: atti del seminario 1–2 giugno 1979*. Vatican: Scuola vaticana di paleografia, diplomatica, e archivistica, 1980. 371–382.

³⁷ Vayer Lajos: *Masolino és Róma i. m.* 232.

³⁸ Vayer Lajos: *Masolino és Róma i. m.* 232.

1. kép: Leonardo Besozzo rajza a Giordano Orsini palotáját ékesítő freskókról. Milánó, Collezione Crespi³⁹

sala theatri. Falait történelmi alakok álló portréi díszítették: sorok Ádámtól Timur Lenkig terjedt. A feltehetően 1432-re elkészült sorozat alkotójaként Giorgio Vasari életrajzgyűjteménye első kiadásában még egy Giotto nevű mestert, a másodikban viszont Masolino da Panicale nevét említi (utóbbi esetben azzal is kiegészítve az információt, hogy ezután a művész egészségügyi okokra hivatkozva visszatért Firenzébe).⁴⁰ A kutatás napjainkban egyértelműen Masolino mellett érvel, aki részben valószínűleg Bicci di Lorenzo azóta szintén megsemmisült, Giovanni

Medici megrendelésére készített firenzei falképciklusa nyomán dolgozott.⁴¹ Masolinót valószínűleg a Castiglione d’Olona-beli palotában szintén bibliai és antik hősöket ábrázoló Branda Castiglioni mutatta be Orsininek. Giordano bíboros talán a korszak másik nagy művészt, Pisanellót nem merte a Colonna-pápa, V. Márton szolgálatából elhívni.⁴² A freskóciklus további különlegessége az volt, hogy számos nőalak is szerepelt az ábrázolásokon, ebben viszont a művész Giottonak a nápolyi Castel Nuovóba, Anjou Róbert számára készített sorozatát követte.⁴³ A nem előképek nélküli, 300 alakot tartalmazó freskó monumentalitására napjaink kutatója legfeljebb Leonardo da Besozzo rajzai (1. kép) után tud következtetni, amelyek röviddel a ciklus befejezése után készültek. Robert L. Mode Ádám és Éva alakjában Masaccio hatását ismeri fel, de okfejtésében nem

³⁹ Robert L. Mode: Masolino i. m. 371.

⁴⁰ Giorgio Vasari: *Le Vite de’ più eccellenti architetti, pittori, et scultori italiani, da Cimabue, insino a’ tempi nostri. Volume primo.* Szerk. Luciano Bellosi – Aldo Rossi. Torino: Einaudi Editore, 1986, 1991². 261.

⁴¹ A falképsorozat Vasari is említi röviden: Giorgio Vasari: *Le Vite* i. m. 205.

⁴² Robert L. Mode: Masolino i. m. 369.

⁴³ Margaret Franklin: *Boccaccio’s Heroines. Power and Virtue in Renaissance Society.* Bodmin, Cornwall: MPG Books Ltd., 2006. 16.

találom logikusnak, hogy miért az ő halálának évéhez (1428) köti Masolino munkájának kezdetét.⁴⁴ Az ellentmondás csak úgy oldható fel, ha Masolino közvetlenül a római San Clemente Szent Katalin-kápolnájának elkészülte után állt Orsini szolgálatába.⁴⁵ E helyen nincs szándékomban részletezni, milyen egyéb, korántsem mellékes művészettörténeti szempontok merültek fel a Giordano Orsini részére készített freskókkal kapcsolatban, többek között azért, mert számos új, érdekes eredmény még publikálás alatt áll.⁴⁶

Püspökből camerlengo – Latino Orsini (1411–1477) birtokszerzési politikája

Az Orsini család pozíciója a 15. századi Rómában tovább erősödött, a család ugyanekkor szintén egyre több taggal és oldalaggal gyarapodott (1. ábra). Noha Christine Shaw csak előzményként és tömören utal rá, az a véleményem, hogy a Latino Orsini részére kiállított pápai oklevelek alapján egyértelműen erre a tényezőre vezethető vissza az Orsinik „főpapi ágának” karriertörténete is. Carlo Orsini két házasságából például öt fiúgyermek próbált osztozkodni a családi örökségen. Közülük a harmadik, Napoleone katonai pályára lépett: érdemeiért ő kapta és tette a család talán legfontosabb székhelyévé a braccianói erődöt.⁴⁷ Az 1480-ban elhunyt condottiere rövid ideig a pápai csapatok generálisa is volt testvérenek, Latinónak köszönhetően.⁴⁸

Latino Orsini viszonylag fiatalon egyházi pályára lépett. Az Orsini-birtokok fentebbiekben említett, előnytelen aprózódása miatt valószínűleg nem is volt más választása, hasonlóan legidősebb bátyjához, Giovannihoz, aki Trani érseke lett (a két Roberto nevű gyermek sorsáról viszont semmit nem tudunk). Az öt testvér közül a két egyházi pályára lépett Orsini egymást segítették a különböző javadalmak megszerzésében. Erre utal, hogy amikor 1450 decemberében Latino lemondott a farfai apátságról, V. Miklós pápa az ősi bencés monostort és birtokait az apáti címmel együtt

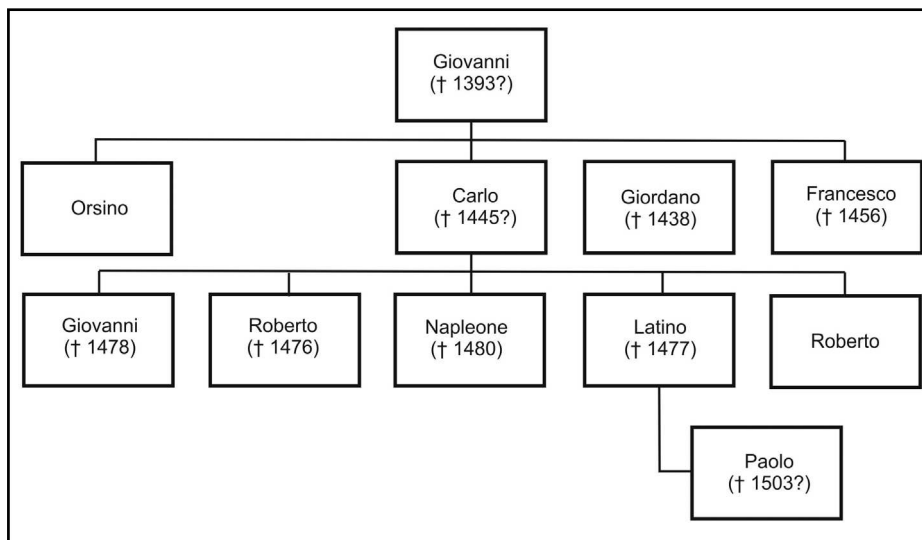
⁴⁴ Robert L. Mode: Masolino i. m. 373.

⁴⁵ Pietro C. Marani: *Tecnica e stile degli affreschi di Masolino nel battistero della collegiata di Castiglione Olona*. In: Laura Maggioni (szerk.): *Masaccio e Masolino, pittori e frescant*. Dalla tecnica allo stile. Milano: Skira Editore, 2004. 123.

⁴⁶ A hazai szakirodalmat természetesen elsősorban Masolino magyarországi működése kapcsán érdekli a Monte Giordano *uomini illustri* sorozata. A művész 1427-ben, egy évvel a római freskók feltételezett elkezdése előtt hagyta el Magyarországot, s közvetített Ozorai Pipó örökösei és Filippo Lippi között. Vö. Prajda Katalin: *Hölgy a képen. Fra Filippo Lippi Kettős portréja és a firenzei Scolari család*. In: Tüskés Anna (szerk.): *Ars Perennis. Fiatal Művészettörténészek II. Konferenciája*. (CentrArt Művészettörténeti Műhely: Tanulmányok. Primus Gradus: Tanulmányok) Budapest: CentrArt Egyesület, 2010. 58. – Jékely Zsombor legújabb (még publikálás alatt álló) kutatásai szerint Masolino a korban Váradon őrzött Szent László-herma vonásaival ábrázolta Théseus királyt a falképcikluson. Vö. Zsombor Jékely: *Masolino in Hungary*. Online dokumentum: <http://jekely.blogspot.com/2010/08/masolino-in-hungary.html#more> (letöltés ideje: 2011. június 5.)

⁴⁷ Christine Shaw: *The Political Role* i. m. 39.

⁴⁸ Christine Shaw: *The Political Role* i. m. 172.

1. ábra: Giordano és Latino Orsini közvetlen felmenői és rokonai a család braccianói ágáról

átruházta Giovannira, akinek 1477-ben bekövetkezett halála után Latino visszakapta IV. Sixtustól.⁴⁹ Az Orsinik főpapi ága kapcsán szintén felmerül, hogy bizonyos javadalmakat egyszerűen megörökölték a hierarchiában feljebb lépett vagy elhunyt családtagoktól. V. Márton pápa 1419. április 13-ai keltezésű adománylevelében arról biztosította Giordano Orsini bíborost, hogy Farfát és környékét garantálja ő és testvérei számára.⁵⁰ Úgy gondolom, ennek a dokumentumnak a többszöri megújításaként maradhatott egészen Latino koráig a család püspök tagjainak kezén a commendatori jogkör és az apátsági birtokokból származó bevétel.

Hány éves korban kezdődhetett el egy prelátusi karrier a 15. századi Rómában? Egy 1437. március 10-ei keltezésű oklevélből arról értesülünk, hogy IV. Jenő Latino Orsinit, a Szent Péter-székesegyház kanonokját és szubdiakónusát 27 éves korában nevezte ki Conza (a kora középkorra visszanyúló, de egyházszerzetileg ma már nem önálló) püspökségének az élére.⁵¹ A dokumentumból következik, hogy Latino feltehetően 1410 körül született, s az alsóbb papi rendeknek – a korban nem egészen megszokott módon – már birtokában volt. Az egyházfő valószínűleg átlátta, hogy a kényelmes római életet a fiatal Orsini nem szívesen cserélte le a kies Campania egyik püspöki katedrájára, így ahhoz is hozzájárult, hogy eddig meglévő commendatori jövedelmeit megtarthassa.⁵²

⁴⁹ Christine Shaw: *The Political Role i. m.* 36.

⁵⁰ ASC AO II. A. XII. n. 19.

⁵¹ ASC AO II. A. XV. n. 9.

⁵² ASC AO II. A. XV. n. 10.

Latino Orsini pályájának a fennmaradt források tükrében az volt az egyik jellegzetessége, hogy jövedelemforrásait (különbféle apátságokat) a pápa újra és újra megerősítette. Bíborosként egészen 1448-ig megtartotta 1439-ben szerzett trani érseki székét, amit ezt követően viszont testvére, Giovanni kapott meg.⁵³ Ehhez hasonló módon, 1468-ban Bari érsekeként Albano helyett egy másik püspökség, Frascati javait élvezhette II. Pál jóvoltából.⁵⁴ Megélhetési forrásait befolyásos főpapként Latino úgy bővítette, hogy egyre több apátság commendatori tisztségét szerezte meg (ezek közül talán a legjelentősebb az 1449-ben megkapott Fossanova).⁵⁵ Kutatásaim során rendkívül érdekes dokumentumot találtam 1463-ból is: november 30-án Latino minden javainak kezelőjeként testvérei közül Giovannit nevezi meg, mivel ő maga részt vesz a pápa által szervezett keresztes hadjáratban.⁵⁶ II. Piusz azonban 1464. augusztus 15-én Anconában meghalt, ez a lépése utóbb feleslegesnek bizonyult.⁵⁷

1464-ben II. Pál pápától kapott legátusi megbízatását követően Latino Orsini karrierjének csúcsára camarlengói kinevezésével ért el (1471), ezt a posztot haláláig (1477) betöltötte.⁵⁸ Az 1471-ben trónra kerülő IV. Sixtus (Francesco della Rovere) néhány nappal megválasztása után nevezte ki Orsinit, akinek Napoleone nevű testvére és annak fiai (Virginio és Giordano) a pápai hadsereg parancsnokaivá emelkedtek.⁵⁹ Túlzásnak tartom Christine Shaw véleményét, aki szerint Francesco della Rovere bíborosként érdektelen lett volna a politika iránt, de az biztos, hogy pápaként a Rovere családdal együtt rászorult az ősi római famíliák némelyikének támogatására. Ennek legmagasabb szintű kifejeződése az volt, amikor IV. Sixtus hozzájárult ahhoz, hogy Latino Orsini természetes fia élethosszigan örökölhesse apja birtokait.⁶⁰

A balkézről született utódok korántsem számítottak tabunak a 15. század második felének Rómájában, a prelátusok társadalmában, elegendő itt Giovanni Battista Cibo (a későbbi VIII. Ince) vagy Rodrigo Borgia (VI. Sándor) magánéletére utalni. Ugyanakkor úgy vélem, hogy Latino Orsini Aeneas Sylvius Piccolominivel együtt ahhoz a humanista főpapi generációhoz tartozott, aki gyermekével nem is nagyon kérkedett. Piccolomini egy férjétől elhagyott, angol származású nővel ismerkedett meg feltehetően 1442-ben, akitől egy fia született, erről az eseményről viszont a „jó Enea” a *Feljegyzé-*

⁵³ ASC AO II. A. XVI. n. 22.

⁵⁴ ASC AO II. A. XVIII. n. 29.

⁵⁵ ASC AO II. A. XVI. n. 6.

⁵⁶ ASC AO II. A. XVII. n. 52.

⁵⁷ Tovább kutatást igényel, hogy Latino Orsini ott volt-e a pápával elinduló hat bíboros kíséretében, bár az oklevél kései keltezése alapján nem valószínű. Vö. Else Hocks: *Pius II. und der Halbmond*. Freiburg im Breisgau: Herder & GmbH. Verlagsbuchhandlung, 1941. 107.

⁵⁸ ASC AO II. A. XVIII. n. 32. – *A camerlengo* (bíboros kamarás) egészen 1800-ig az Apostoli Kamara irányítója volt, azonkívül a pápai szék megüresedésekor mind a mai napig az új egyházfő megválasztásának lebonyolításáért felelős tisztségviselő.

⁵⁹ Christine Shaw: *The Political Role i. m.* 172.

⁶⁰ Christine Shaw: *The Political Role i. m.* 76.

2. kép: Latino Orsini mellszobra a római San Martino in Lauro falán⁶¹

sek lapjain hallgat.⁶² Orsini bíboros – mintegy saját neposaként – nem bízta a véletlenre Paolo fia sorsát, aki végül 1503-ban hunyt el. Lehet-e ezt a típusú nepotizmust bűnbánó apai gondoskodásnak nevezni? Tény, hogy Orsini újjáépítette Rómában a San Salvatore in Lauro monostorát, életének utolsó éveit itt is töltötte szerzetesi magányban, epitáfiuma is itt található, és a camerlengo bíboros emléket őriz továbbá egy 1621-ben készült mellszobor (2. kép). Ritoókné Szalay Ágnes Piccolomini bűnbánatával kapcsolatban arra hívta fel a figyelmet, hogy a korábbi, „bűnös” életmódból való megtérés a humanista életpálya „kötelező fordulata” volt, amelyhez már Berthe Widmer Petrarca, Boccaccio, Marsilio Ficino és Lorenzo Valla nevét kapcsolta.⁶³

Egymásikemlékviszont arra utal, ha Latino Orsini kapcsán nincs is forrásunk élete végének bűnbánó éveire, a monasztikus élet és a reprezentáció bizonyos aspektusai kifejezetten vonzótták. Bár Latino bíboros mecénatúrája nem mérhető nagybátyjájéhoz, Giordanóéhoz, nem múlt el nyom nélkül.⁶⁴ A fiasztrai Santa Maria Chiaravalle ciszterci monostor freskódíszítésének költségeit Orsini mint apát-commendator állta. A presbiterium Jézus keresztrefeszítését ábrázoló jelenetén magát is ábrázoltatta. Az 1473-ra datált alkotáson tonzúrával, egyszerű

⁶¹ Online dokumentum: <http://rubens.anu.edu.au/htdocs/bycountry/italy/rome/popolo/pics/0054/P5417.JPG> (letöltés ideje: 2011. június 5.)

⁶² Zweder von Martels: The Fruit of Love. Aeneas Sylvius Piccolomini about His Illegitimate Child. In: Zweder von Martels – Arjo Vanderjagt (szerk.): *Pius II, 'el più expeditivo pontefice'. Selected Studies on Aeneas Sylvius Piccolomini (1405–1464)*. Leiden–Boston: Brill, 2003. 233.

⁶³ Ritoókné Szalay Ágnes: Aeneas Sylvius, mint a humanisták megtérésének mintája?. In: Uő: *„Nympha super ripam Danubii”. Tanulmányok a XV–XVII. századi magyarországi művelődés köréből.* (Humanizmus és reformáció 28.) Budapest: Balassi Kiadó, 2002. 65.

⁶⁴ Az általam vizsgált okleveles anyagban az egyik dokumentum a római Campo dei Fiorin álló palotáját írja le 1444-ből: ASC AO II. A. XV. n. 64. A rendkívül rossz állapotban fennmaradt oklevél további kutatást igényel, ezért az előkelő palazzo bemutatására e tanulmányban nem vállalkozom.

apáti öltözetben láthatjuk, amint térdelve imádja a Megváltót. Elkészültekor talán maga sem sejtette, hogy e valóságtól igen távoli freskórészlet marad fenn róla hiteles ábrázolásként.⁶⁵

Epilógus: Kié az *Urbs*?

IV. Sixtus – saját neposai mellett – kormányzatát az Orsinikre építette Rómában, akik Latino halála után nem sokkal elérkezettnek látták az időt a Colonnákkal való leszámolásra. A firenzei Pazzi-összeesküvést követően a pápa korábbi szövetségeseivel, I. Ferdinánddal is háborúra kényszerült Firenze mellett az 1480-as években. Ezt az instabil politikai helyzetet próbálták a „medvekölykök” saját javukra fordítani.⁶⁶

A pápa – nepotista gyakorlatát folytatva – három Orsinit, Virginiót, Niccolò-t és Giordanót nevezett ki a hadsereg élére, ezzel egyidőben – nyilván tanácsosai sugallatára – lefogatott és az Angyalvárba záratott két Colonna-bíborost (Giovannit és Gianbattista Savellit), valamint egyikük Mariano nevű unokatestvérét.⁶⁷ 1484 májusában az események drámai fordulatot vettek: az Orsinik túlhatalma elleni tiltakozásul Lorenzo Oddone Colonna pápai protonotárius híveivel együtt elbarikádozta magát házában. Girolamo Riario, IV. Sixtus unokaöccse egy Orsinivel kénytelen volt megostromolni a palotát; a hűtlen Colonnát elfogták, és június 30-án nagy nyilvánosság előtt lefejezték.⁶⁸ Az erődemonstráció üzenete mindenki számára nyilvánvaló volt, ennek dacára az Orsinik felemás eredménnyel kerültek ki a leszámolásból. Ennek egyik oka az, hogy nem sikerült a rivális családot végleg megsemmisíteni, mi több, Girolamo Riario nyújtotta be igényeit a Colonna-birtokokra.⁶⁹ Ennek végrehajtására azonban nem került sor, mivel augusztusban IV. Sixtus meghalt. Utóda, VIII. Ince bizalmasa a Della Rovere család egy másik nagyhatalmú tagja, Giuliano volt, aki viszont nem szimpatizált az Orsinik városi, illetve állami hatalmának megnövekedésével. A következő Szent Péter-utód, VI. Sándor egy Colonna-condottiere, Fabrizio sorozatos árulásai révén ismét hajlott a Colonna-vagyon kisajátítására, ám Giuliano della Rovere II. Gyula pápaként már azzal szembesült 1511-ben, hogy Pompeo Colonna bíboros az Orsinikkel szövetségben az ő hatalma ellen lázad.⁷⁰

⁶⁵ Giancarlo Andenna: I priorati cluniacensi in Italia durante l'età comunale (secoli XI–XIII). In: Nicolangelo D'Acunto (szerk.): *Papato e monachesimo "esente" nei secoli centrali del Medioevo*. Firenze: Firenze University Press, 2003. 65. (E-Book Reading 2) Online dokumentum: http://centri.univr.it/RM/e-book/dwnld/Esenzione_ebook.pdf (letöltés ideje: 2011. október 1.)

⁶⁶ George L. Williams: *Papal Genealogy. The Families and Descendants of the Popes*. Jefferson, N. C.: McFarland & Co., 1998. 54.

⁶⁷ Christine Shaw: *The Political Role i. m.* 173.

⁶⁸ Anthony Majahlahti: *The Families i. m.* 37.

⁶⁹ Christine Shaw: *The Political Role i. m.* 174.

⁷⁰ Anthony Majahlahti: *The Families i. m.* 37.

A végeláthatatlan hatalmi játszma időről időre alábbhagyott, majd ismét a felszínre bukkant a kora újkorban. Mindkét család gyorsan rájött arra, hogy a városi tér kisajátításával akár a mindenkori egyházfőre is nyomást lehet gyakorolni.⁷¹

Tanulmányomban azt próbáltam érzékeltetni, hogy az Orsinik főpapi ágában hogyan érvényesülhetett egy prelátus a 15. században. Az eddig nem vizsgált okleveles anyag alapján úgy vélem, a mecenatúra mellett a földbirtokok generációkon át történő megtartása, gyarapítása és a főpapi ág címhalmozása, *commendatura*-rendszere játszottak ebben kiemelkedő szerepet. Miközben a téma számos, a hazai kutatás számára is fontos mellékszálal bír (például az Orsinik és Nápolyi László kapcsolata), talán nem érdektelen a kutatás társadalomtörténeti–várostörténeti folytatása, amelyből kirajzolódhat e család egyedi kapcsolatrendszere.

„FILII URSI”

POWER STRATEGIES OF THE ORSINI FAMILY IN LATE MEDIEVAL ITALY

The roots of the power of the Orsini family go back to the papal nepotism of the 12th century. The members of the Orsini had 38 estates without census. Based on the research carried out, one might suppose that Ladislaus, king of Naples also wanted to resort the forces of the family against Sigismund of Luxemburg.

In this paper I also examine the career of two prelates: Cardinal Giordano Orsini, a great patron of the arts which is reflected in his palace "Monte Giordano" and Cardinal Latino Orsini, camerlengo and admiral of the papal fleet in the middle of the 15th century. The Orsini archives in Rome reveal that Cardinal Latino had an entire strategy to seize the most precious estates, properties and rise of his branch. His power culminated during Sixtus IV's papacy. As a special grace, donated by the Della Rovere pope, Latino's illegitimate child (Paolo) could become his father's legal heir, which clearly demonstrates the success of this prelate in the network of Roman nepotism during the Quattrocento.

Keywords Orsini family, Colonna family, Ladislas of Naples, nepotism, *commendatura*

⁷¹ Christine Shaw: *The Political Role i. m. 8.*